

Загоруйко Н.М.

викладач вищої кваліфікаційної категорії,
викладач української мови та літератури
Комунальний заклад «Уманський
гуманітарно-педагогічний фаховий коледж
ім. Т. Г. Шевченка
Черкаської обласної ради»

РОЛЬ КОЛЬОРООЗНАЧЕНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У САМОБУТНІЙ ЕТНІЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

Анотація. У статті виявляються універсальні та етнічні особливості назв кольору в складі фразеологізмів – лінгвокультурологічних знаків національної специфіки. Доведено, що колірний код співвідноситься з найдавнішими архетипними уявленнями людини, несе інформацію про культурні норми, відображає світоглядні установки українців: кодує, описує, структурує і оцінює буття людини.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, кольороназва, мовна картина світу, семантика.

Zahoruiko N. The role of color-marked phraseologisms in the self-identified ethnicity of ukrainians. In the article universal and ethnic characteristics of color names composed phraseologisms – symbols of national linguistic and cultural specificity – are detected. Proved that the color code is related to the ancient archetypal representations of man, is carried information about cultural norm, is reflected Ukrainian outlook settings: encoding, describes, structure and estimates of human existence.

Key words: phraseological units, color term, language picture of world, semantics.

Актуальність. Одним із перспективних напрямів української та зарубіжної лінгвістики, за спостереженнями сучасних дослідників, є вивчення проблеми глибинних зв'язків між мовою й етносом, мовою й національною ментальністю, розв'язання якої сприяє розкриттю механізмів відображення національної концептуальної картини світу певного народу у відповідній мовній картині світу. Вивчення

взаємозв'язку мови і національної культури, а також його відображення в мовних одиницях набуло особливої ваги за останні десятиліття, які позначалися виокремленням та формуванням самостійної науки в галузі лінгвістики – етнолінгвістики, у межах якої плідно працює низка мовознавців сучасності (З. Василько, В. Жайворонок, В. Маслова, В. Постовалова та ін.) [2, с. 267].

Мета дослідження. Проблеми символічної семантики кольору постійно привертають увагу етнографів, мистецтвознавців, мовознавців (І. Гуменюк, Л.Ковбасюк, О. Кучерук, М. Сурипа). Мовні концепти кольору в зіставному аспекті досліджує Г. Яворська. Спираючись на висновки А.Вежбицької про важливість урахування сталих асоціативних зв'язків між концептом кольору і його прототипом, Г. Яворська розвиває цю думку й зазначає, що для основних позначень кольорів їхні прототипи (небо, вода, рослинність, вогонь, кров) водночас є архетипами, тобто потужними міфологічними і міфопоетичними символами. З огляду на це дослідниця робить припущення, що певні риси архаїчної концептуалізації можуть позначатися на семантиці назв кольорів, пов'язаних із відповідними архетипами, і вважає за потрібне брати до уваги такі зв'язки для несуперечливої інтерпретації особливостей мовних концептів кольору [11, с. 42].

Така ж архаїчна концептуалізація світу відбита й у фразеології, адже специфіка народного мислення, світосприйняття та світобачення сконденсована у фразеологічних одиницях мови, особливих елементах мовної картини світу, збережених із найдавніших часів. Тому дослідження кольоративів у структурі української фразеології видається перспективним у плані подальшого з'ясування питання архетипних етнічних концептів та їх стійкості й самобутності.

Останнім часом фразеологічні одиниці з «кольороназвою» все більше привертають увагу сучасних мовознавців (О. Кучерук, І. Гуменюк, Л. Ковбасюк, Т. Семашко), переконаних, що «фразеологізми з компонентом «кольороназва» належать до тієї частини номінативного складу мови, яка характеризується яскраво вираженою культурно-національною самобутністю» [2, с. 268]. Утім увага сучасних мовознавців зосереджена здебільшого на зіставному аспекті вивчення назв кольорів як елементів національно-мовної картини світу у фразеологізмах: найвдалішим вважаємо дослідження І. Гуменюк, яка

виявила особливості вживання «кольороназв» у складі фразеологізмів двох мов (англійської та української) підсумовуючи, що, незважаючи на деякі розбіжності у вживанні «колоративів» у досліджуваних мовах, переважна більшість фразеологічних одиниць, що містять назви кольорів, при перекладі українською зберігають свою структуру [1, с. 217], що однозначно вказує на архетипну модель таких фразеологізмів.

Переконані, що фразеологічні одиниці з компонентом «кольороназва» потребують подальшого вивчення в плані тематичного членування, виявлення семантичних та граматичних критеріїв класифікації, а також вивчення специфіки кольоросприймання українцями.

Виклад основного матеріалу. Кольороозначені фразеологізми супроводжують та характеризують майже всю людську діяльність, світ навколо людини та саму людину. Колір, як невід'ємна частина сприйняття людиною світу, пронизує фразеологію української мови та кумулятивно передає характеристики людського життя.

Для людини колір є не просто об'єктивною характеристикою, але й моральною, естетичною категорією, яка виражає оцінки, норми, установки. Фразеологізми з використанням кольору супроводжуються оцінними конотаціями, у зв'язку з чим вони співвідносяться з ціннісною картиною світу окремої національної культури [1, с. 351].

В основі семантичної опозиції мовного моделювання картин світу крізь призму «добре-погане» в українській фразеології використовуються переважно ахроматичні кольори, з них усе ж високочастотним є чорний колір: *білими нитками шитий* [8, с. 55], *біла гарячка* [9, с. 95], *чорним по білому* [8, с. 255], *видавати чорне за біле* [8, с. 89], *серед білого дня* [9, с. 197], *напитися молока з-під чорної кобили (корови)* [10, с. 212], *чорна хвороба* [8, с. 167], *чорна невдячність* [8, с. 255], *чорні дні* [8, с. 256], *про чорний день* [8, с. 171], *тримати в чорному тілі* [8, с. 231], *чорно перед очима* [9, с. 594]. Такий факт цілком очікуваний з огляду на те, що «Стійкий асоціативний зв'язок між чорним кольором та ідеєю зла, пороку можна віднести до розряду індоєвропейських семантичних універсалій. В основі фразеологічних сполучень із колоративами «чорний» і «білий» лежить протиставлення давніх архетипів, які були уособлені цими кольорами: життя й смерть, добро й зло, буття й небуття, позитивне й негативне» [3].

Але й інші основні кольороназви та відтінки широко вживаються у фразеології української мови, що вказує на специфіку асоціативно-культурних традицій етносу.

Зібраний фразеологічний матеріал з компонентом «хроматична кольороназва» однозначно вказує на те, що здебільшого характеризується, перефразовується чи описується зовнішній або внутрішній світ людини. Серед них можна виділити такі основні підгрупи:

– фразеологізми, що характеризують людину за різними ознаками: походженням (*біла кість* [9, с. 378], *у жилах тече голуба (блакитна) кров* [9, с. 378], *сіра свита* [9, с. 781]); недосвідченістю (*ходити з темними очима* [9, с. 594], *молодий та зелений* [9, с. 332], *жовтороте пташеня* [9, с. 191], *зелено під носом* [10, с. 50], *в голові зелені овочі* [8, с. 87], *зелений півень* [8, с. 241], *хвіст зелений* [8, с. 320]). На наш погляд, саме такі кольороназви в складі фразеологізмів беруть на себе роль індивідуалізатора людини серед інших, і проводять межу між поняттями «людина індивідуальна» й «людина соціальна»;

– фразеологізми із кольороназвами-маркерами якоїсь риси характеру людини: а) наївності: *бачити (все) в рожевому світлі* [9, с. 19], *дивитися крізь рожеві окуляри (скельця, рожеву призму)* [9, с. 236], *думати про зелених горобців* [10, с. 40], *дивитися через темні окуляри* [4, с. 787]; злості: *аж у роті чорно* [9, с. 762], *в (у) роті чорним бархатом вислано* [10, с. 25], *сатана – зелені очі* [11, с. 126], *сатана з зеленими очима* [11, с. 126], *у носі чорно* [9, с. 221], *чорна душа* [8, с. 391], *дивитися самим білим* [8, с. 40], *чорна злість* [8, с. 273], *чорної пам'яті* [9, с. 605]; скупості: *жаба зелена* [9, с. 126]; хитрості: *з зеленою мухою в носі* [9, с. 215]; примхливості: *захотіти хліба чорного з маслом машинним* [9, с. 321], *захотіти рожевого слоника* [9, с. 287]; таємничості: *темний ліс* [9, с. 451]; брехливості (*казка про білого бичка* [9, с. 28], *видавати біле за чорне* [10, с. 29], *білими нитками шитий* [10, с. 30], *сон рябої кобили* [9, с. 162], *сон вороної кобили* [9, с. 162], *оказія бурої баби* [11, с. 100], *казка про сірого бичка* [9, с. 28], *білої кобили сон* [9, с. 310], *білу стіну молоком білити* [9, с. 297]). Як бачимо, представлені кольороназви у фразеологізмах антропоцентричної спрямованості далеко неоднакові, але й вони виявляють факт пріоритетного уживання темних кольорів

холодного спектру при фразеологізації тієї чи тієї риси характеру людини;

– фразеологізми, що позначають людські емоції та почуття, зокрема, бажання: *рожеві мрії* [9, с. 511]; здивованість: *як баран на нові ворота рябого собаки* [8, с. 33]; радість, веселощі: *ловити білі метелики* [9, с. 30]; журба, страждання: *на білий світ не дивився б* [9, с. 234], *не бачити світу білого* [9, с.30], *білі ручки ламати* [9, с. 413], *як чорна хмара* [9, с. 530], *нудити (занудити) білим світом* [4, с. 507], *чорна меланхолія* [8, с. 373]. Як і в попередній підгрупі фразеологізмів переконуємося, що колір, реалізований у відповідних прикметниках, має асоціативну природу й стає символом.

В окрему групу фразеологізмів з «кольороназвою» виділяємо ті, що вживаються на позначення часових характеристик: *від світу білого до темної ночі* [9, с. 30], *до білого дня (світа)* [9, с. 30], *до білого снігу* [9, с. 30], *старий як білий світ* [9, с. 858], *до нових (зелених) віників* [9, с. 105], *як білі мухи полетять* [11, с. 157], *до білих (синіх, червоних) віників (пряників)* [9, с. 65], *за горою Білою* [9, с. 92], *як грім серед білого дня* [9, с. 100], *до білих мух* [9, с. 215], *як пекло позеленіє* [9, с. 236], *з сивини віків (століть)* [4, с. 217], *дожидать білих віників* [11, с. 38] та просторових характеристик: *білим світом* [9, с. 787]; *за синім морем* [9, с. 506], *за синє море* [9, с. 506], *на білий світ* [4, с. 981], *у білий світ, як у копійчку* [9, с. 389]. В основі цих фразеологізмів знаходяться архетипні значення кольороназв, обумовлені первинними асоціаціями та реакціями на колір найважливіших для людини явищ і об'єктів дійсності: дня, ночі, води, зміни сезону.

Висновки. Високу частотність уживання хроматичних й ахроматичних кольороназв у фразеологізмах антропоцентричної спрямованості пов'язуємо з тим, що кольори є універсальними функціональними реаліями й можуть бути легко використані при побудові різних мовних і культурних моделей, у тому числі й фразеологічних.

У випадку із фразеологією з колоративами правомірно говорити про колірний код, який співвідноситься з найдавнішими архетипними уявленнями людини, несе інформацію про культурні норми, відображає світоглядні установки українців: кодує, описує, структурує і оцінює буття людини.

Література

1. Бабій І. М. Мовні засоби і способи вираження кольору у сучасній українській мові. *Наукові записки ТДПУ. Серія: Мовознавство*. 2003. Вип. 2(10). С. 82–85.
2. Гуменюк І. І. Колористика у фразеології – ключ до культурної інтерпретації (на матеріалі англійської та української мов). *Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту. Філологічні науки*. 2005. Вип. 11, Т.1. С. 211–217.
3. Жук Т. В. Фразеологізми з компонентами на позначення кольору (на матеріалі «Фразеологічного словника української мови»). *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія: Філологічні науки: зб. наук. Праць. Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. Ніжин, 2010. Кн. 2.*
4. Іншаков А. Є. Теоретичні засади дослідження колірної лексики в мовознавстві. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету: зб. наук. пр. 2011. Вип. 9. С. 227–232.*
5. Йолон П. Обриси ментальності та її суб'єкта. Проблема теорії ментальності / за ред. М.В.Поповича. Київ : Наукова думка, 2006. С. 372–401.
6. Ковбасюк Л. А. Фразеологічні одиниці з компонентом «кольороназва» як елементи національно-мовної картини світу (на матеріалі німецької та англійської мов). *Проблеми зіставної семантики: зб. наук. ст. 2005. Вип. 7. С. 267–273.*
7. Семашко Т. Ф. Особливості семантики та функціонування слів-колоративів в українській фразеології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. Ф. Семашко. К., 2008. 20 с.
8. Словник фразеологізмів української мови / [уклад.: В. М. Білоноженко та ін.]. К. : Наукова думка, 2003. 1104 с.
9. Ужченко В. Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ : Альма-матер, 2005. 348 с.
10. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. К. : Наукова думка, 1993. Кн. 1-2. 984 с.
11. Чабаненко В. А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя. 2001. 201 с.